

Tamási Orosz János

„...erdőt kellene venni...”

Szelíd szavak Domahidy Miklós versei elé

„Az ember (...) nem tudja a feledést megtanulni, s mindegyre a múlton csügg: bármily messzire, bármily sebesen fusson is, a lánc vele fut.”

(Friedrich Nietzsche /Tatár György fordítása/)

Az a pillanat keretbe foglalta a későbbi nyugati magyar irodalom két nagy alkotójának budapesti találkozását. Mindent magában hordozott az immár a mi időnkől nézvést *„az előző századok paradigmaváltó botrányait leíró művek”*¹ majdan születő történeteiből. Épp csak az események kényszerű sodrásából, ha kipillanthatunk, s ha el is jutunk valamiféle fölismerésig, azt, ott és akkor, nagyon nehezen fogadnánk – és nehezen fogadjuk – el: *„...a megtörtétek semmiféle bizakodásra nem adnak okot a helyreállítást illetően. (...) Hogy minden egész eltörött, és hogy már a torzovalósággal kell kezdenünk valamit, ahelyett hogy minduntalan az »egészet« próbálnánk helyreállítani.”*² Az efféle próbálkozás valóságtól elrugaszkodott illúziójával, totális lehetetlenségével jóval később nézhetünk szembe; addig sodornak bennünket az egyéni és közösségi döntések, többnyire rosszak, hiszen kényszerpályán a világ, s ez esetleges személyes jó döntéseinkre is végzetesen hat. Majd. Addig időzzünk el a pillanatnál, mely egy leendő (Domahidy Miklós) és egy már akkor jelentős, népszerű (Szabó Zoltán) író véletlen találkozását jelentette. Hogy mikor?

Ha vakon és süketen szemlélnénk a világot, a puszta felszínből kiindulva, akár a „boldog békeidők” egyik esztendejének nevezhetnénk az 1942-es évet. Dübörgött a többé-kevésbé már akkor két pólus – vö. polgár és világpolgár – felé tendáló világrend; nyugaton a Jimmy Dorsey and His Orchestra lankadatlanul játszott a *Tangerine* selymes dallamát, a berliniek Zarah Leanderre andalodtak, míg nálunk a slágereket – többek között – Szilassy László szvingjei szállították. A magyar filmgyártás csúcsra járt, negyvenhét új mozit forgattak abban az évben, ez a szám mennyiségét tekintve pozitívan vethető össze a nagy gyártók teljesítményével, de a minőség sem – leszámítva természetesen a technikai feltételeket – kicsinyelhető le annyira, noha látványvilágban azért elmaradt például az abban az évben épp a látványért elnyert Oscar-díjas *This Above All* mögött. Ami a sztárokat illeti, a pesti filmrajongó mindenképp előnyben volt, egyszerre hódolhatott Karády Katalinnak, Olivia de Havillandnak, vagy

¹ Kemény Lili, *Szolnyezsicin mint Hang és mint Szerep* (Korrajz 2014, A XX. Század Intézet évkönyve, Budapest, 2015), 47.

² Kemény Lili, i. m., 47.

épp³ – hogy az adott esztendőnél maradjunk – az imént említett sztár testvérének, Joan Fontaine titokzatos mosolyának, akár az imént említett filmet nézve. Bár bevallom, apósom gyakrabban emlegette Olivíát...

Nos, mondom, ha a felszint még csak meg sem kapargatjuk, akkor elámulhatunk mindama pezsgó szellemi életen, mely 1942-ben eredményt eredményre halmozott; a könyv akkor már hagyományos ünnepén például kilenc napi- és hetilapban közel négyszáz könyvismertetőt fedezhetett fel a figyelmes tekintet;⁴ és ez csupán nagyon szűk merítés, hiszen – mint azt a különböző sajtótörténeti kiadványokban olvashatjuk, bár némiképp hitetlenkedvén... – „a hírlapok és folyóiratok száma (...) 1942-ben már 1379 volt. A hírlapokból (...) 1942-ben pedig már 192,2 millió példány készült”.⁵ A boltokban pedig öt és fél ezer cím közül válogathattak (a forrás – és „tamáskodásunk” az iménti...) az olvasók; ám annyi biztos, hogy volt miről írni. A kínálatban felfedezhették Babits összes verseit, Tamási Áron egybegyűjtött novelláit, Csokonai és Madách összesét, Kuncz Fekete kolostorát, de maradván kerékvágásunkban, a könyvsátrak pultjain rálelhetek az olvasók számos világirodalmi (a kínálatban Flaubert, Wilde, Cocteau, Simenon, Supervielle művei, vagy – továbbra is a világirodalomból merítve – Tóth Árpád összes műfordítása és Cs. Szabó László *Három költő* címen összegzett válogatása Byron, Shelley, Keats munkáiból) és hazai újdonságra, úgy is mondhatnánk, Szabédi László – „Ha végiglapozzuk a könyvnapok könyvek jegyzékét, alig akadunk benne olyan műre, mely a magyar sorsközösségtől való különállásával tüntetve lepné meg kellemetlenül a könyvet vásárolni óhajtó közönséget.”⁶ – igényeinek megfelelően. De hogy milyen évet is írunk, mi is a valóság arról, amit pökhendin a boldog békeidők egyik évének nevezünk fentebb, álljon itt az iménti írás befejező mondata. „Utoljára említjük meg részes társhoz illő szerénységgel az *Üdvözlégy Szabadság* című antológiát, mely nyolc fiatal erdélyi költőnek elsősorban azokat a verseit foglalja magában, melyekben ezek a költők az erdélyi magyarságnak a bécsi döntéssel bekövetkezett felemás felszabadítására felelnek elszorult torokkal.”⁷

Ennyit a boldog békeidőkről...

Elszorult torokkal kell, bizony, olvasnunk ezekről az esztendőkről. Arról a nyárról, amikor, a német fél sürgetése nyomán, már felgyorsult a kétszáz-ezer emberből álló magyar hadtest útnak indítása a keleti frontra; indultak, a többség talán még mindig lelkesen készülve a „felemás felszabadítás” bevezetésére...

Akkor, a könyvünnep egyik órájában, 1942. június első napjainak valamelyikén Domahidy Miklós húszévesen választván a kínálatból, épp a *Szerelmes*

³ ... esetleg, ha netán Domahidy Miklósnak akkoriban volt ereje s kedve moziba menni, láthatta Peéry Pirit, természetesen nem sejtvén, hogy bő tíz év (és milyen évtized) múltán már színműíróként ismerkedik meg a színésznővel; aki, s ez korántsem mellékes, ismert, Osváth Ernő által a Nyugatba is befogadott író; de erről később szólunk..

⁴ <http://www.huszadikszazad.hu/1942-julius/kultura/a-konyv-unnepe>

⁵ *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*, összeállította Kovács Máté, Gondolat Kiadó, Budapest, 1970 (<http://mek.oszk.hu/06800/06832/06832.htm>)

⁶ *Könyvnapok*, Hitel, 1942/3 (<http://docplayer.hu/18959623-Szemle-konyvnapok-1942.html>)

⁷ Szabédi László, i. m.

földrajzot dedikáltatja a harmincesztendő Szabó Zoltánnal; amikor, „e kancsalul festett boldog békeidők” általam profánul megrajzolt történetének idézett pillanatában fel sem sejlik e találkozásban, hogy az utóbbi – Szabó Zoltán – két éve ugyan átélte s megírta a francia összeomlás krónikáját, de tágabb vetületében már az a könyv is a nyugat-európai összeomlás drámája. Az előbbi, a sorában itt még óvatosan bizakodó Domahidy Miklós pedig hamarosan iszonyú körülmények között éli át a kelet-európai végromlást; amikor hát akár csak futólag rápillantunk e találkozást megörökítő könyvbejegyzésre, akkor, erről, bizonnyal összeszorult torokkal kell olvasnunk.

Hiszen mi már látjuk azt, amit ők ekkor még nem.

Hiszen mi arról oly gyakran már meg is feledkezünk.

S bár ezek a sorok Domahidy Miklós versei elé íródnak, ám mert a lapszám tematikája, az összeállítás célja emlékezés és emlékeztetés a Gulag magyar áldozataira, talán nem zavaró az olvasóra nézvést, ha két rövid kitérőt mindenképp megengedek magamnak, ennek kapcsán.

Az egyik az a gyakori – és manapság egyre gyakoribb, a hevesse vált közéletünk egyes szereplői felől induló – bíráló a nyugat-európai közélet szereplői, közbeszédformálói felé: azért nem eléggé megértőek irányunkban, mert nem élték át a kommunista terrort. Ez, meglehetősen természetesen nézvést igaz – átélték viszont a nép- és nemzetnyomorító fasizmust, társadalmi elszemélytelenedését, s abban mindama országrontást, melynek okozatából, a történelmi léptékű vereségtudatból kellett talpra állaniuk; s talán az a lényegesebb, hogy átélték a küzdelem belső, személyes és belpolitikai-társadalmi összecsapásait, amely folyamatos konfrontáció a győztes és a vesztes nyugat-európai államokat végül megbékélésre készítette, egy oldalra állította.

Említettem fentebb Szabó Zoltánt, aki alapművek sorát írta meg a korról, többek között francia útinaplóját, *Összeomlás* címmel, s abban ilyen megrendítő sorokkal találkozhatunk: „...az ellenfél sokkal erősebb volt, katonai erőnk szinte egyik napról a másikra semmivé lett, a civil társadalom szétszóratott. Gondolja el, tízmillió menekült Franciaország útjain és ehhez másfél millió belga, párszáz ezer hollandus...”⁸ Egy nemzet lelkének megroppanása hallatszik ki a sorokból, a naplóregény lapjairól, Domahidy Miklós addigra már bizonyára olvasta, ismerte, most mellé helyezte a *Szerelmes földrajzot*; mennyivel többet tudhatott, sejthetett, érthetett már meg, így, húszesztendősen, a világból; mennyivel többet. De mert azonos oldalra kerülésről is szót ejtettem, ennek alátámasztása okán ugorjunk kicsit előre az időben: amikor évek múltán hazakerül az *Urál* sokak szerint *mesebeli* (lásd turisztikai csalogatók; de úgy vélem, szerencsésebb azoknál hitelesebb forráshoz fordulnunk⁹) tájainak egyi-

⁸ Szabó Zoltán, *Összeomlás. Francia utinapló*, Nyugat, Budapest, 1940, 157.

⁹ „Nyiznyaja Tur felé indultunk. Motrevics professzor információja szerint a Verhoturjét átszelő út tovább vezet az 1903-ban alapított, Jekatyerinburgtól 280 kilométerre fekvő Novaja Ljalja városba. A Ljalja folyó mentén elterülő, több településből álló városkerület lakossága 15 000 fő. Itt is van hadi temető, amely 1945 májusában létesült. A 40-es és 50-es években a rabokat rézbányákban, rézfeldolgozó üzemekben és lőszergyárban foglalkoztatták. A tél 6 hónapig tart, 40-45 fokos hideget is mérnek. Nyáron a Kazahsztán felől jövő meleg hullám több mint 30 fokos. Az ingadozó hőmérsékletet a légerek foglyai nehezen szokták meg, sokukkal

kérő, a Gulag táborai közé sorolt *Nyizsnyaja Tura* poklából, ahová a „felszabadítók” hurcolták el 1945-ben, a pesti utcáról, a közismert „malenkij robotra”, azzal szembesült, hogy erről hallgatnia kell; hogy ő egy bűnös nemzet bűnös fia, aki „megérdemelt” büntetésben részesült. Miközben azonban őt hallgatásra ítélte a hazája, egy német politikus, Adenauer keményen követelte nemzete nevében: *„Még hatmillió német férfi van hadifogságban. (...) adjátok vissza a hadifoglyainkat!”*¹⁰ De a számadatokon túl, politikai definíciója is határozott, egyértelmű: ha egy politikai párt kevesli az állam számára biztosított politikai eszközöket, emellé gazdasági hatalmat is akar, a tulajdon államosításával, az *„a nemzetiszocialista diktatúra helyére szocialista diktatúrát akar”*.¹¹

Az első kitérőt itt le is zárhatjuk, hosszú elemzést igényelne az egyszerű alaptétel bizonyítása: az ellentétek megoldását kereső folyamatok végül összefogást eredményeztek, s bár a mai világpolitikai helyzet ezt ugyan megkérdőjelezi, annyit mindenképp tudnunk kell, a megszerzett demokrácia már jóval nehezebben herdálható s herdáltatható el, mint a még csupán megsejtett.

A másik kérdés jóval racionálisabb: kié is a Gulag vesztesége, kiket s mely országokat sújtott? Ennek apropója a sokszor sommás kitétel: a Gulag a szovjet diktatúra hozadéka, s annak manifesztuma a szibériai száműzetés. Nos, aki – akár csak valamiféle egyszerűsítés okán – így vélekedik, az megfosztja az emlékezet méltóságát s igazát azoktól, akikről a lexikális szócikkek annyit azért elmondanak: *„1945 után a szovjet érdekszférába került országokban is állítottak fel kényszermunkatáborokat.”* Emeljük ki a politikai meghatározást, „érdekszféra”, s húzzuk alá: a szocialista-kommunista diktatúra általános eszközéről volt szó, mindazok fenyegetéséről, elhallgattatásáról, akik bármilyen veszélyt jelentettek a diktatúra haszonélvezőire. Ennél is fontosabb azonban, hogy felismerjük az említett érdekszférák összehangolt intézkedéseinek mélyebb, rejtettebb szándékát: a „béketábor”, élén Sztálinnal, még 1951-ben is a harmadik világháborúra készült, folyamatosan szorgalmazta a NATO és az egyes szocialista országok fegyverkezésének fokozását; s *„nyilvánvaló volt, hogy a küszöbönálló világméretű összecsapásra való felkészülést csak a gazdaság és a társadalom teljes militarizálásával, a szovjet típusú kényszermunkatáborok meghonosításával és a terror további fokozásával lehet megvalósítani”*.¹² Arról, hogy ez milyen méreteket öltött, idézzük egyetlen ország egyetlen adatát, ismét Adenauer beszédéből: *„...a keleti övezetben ez idő szerint 37, részint nagyon nagy kiterjedésű koncentrációs tábor és ezen túlmenően 8 uránbányászati büntetőtábor létezik”*.¹³ A német kancellár ha-

---

végzett a fagyhalál.” (Dupka György, *„Hová tűnt a sok virág...”* Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941–1955) nyomában, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2012, 80. (<http://mek.oszk.hu/11300/11392/11392.pdf>))

¹⁰ Konrad Adenauer, *„A demokrácia számunkra világnézet”* Beszédék és beszélgetések, 1946–1967, Konrad-Adenauer-Stiftung, Budapest, 2013, 21.

¹¹ Konrad Adenauer, i. m., 31.

¹² Pelle János, *A magyar Gulagon. Osváth György története*, Magyar Szemle, Új folyam XXII. 3–4. szám (http://www.magyarszemle.hu/cikk/a_magyar_gulagon)

¹³ Konrad Adenauer, i. m., 62–63. (Az arányok érzékeltetésének kedvéért idézzük kivételesen itt is hosszasan: „1945 óta a szovjet övezetben kereken 200.000 némettől rabolták el

zája, polgárai védelmében, politikai hatalom birtokában emelhetette fel szavát; a magyarországi – vagy a még távolabbi, így, mint esetünkben, a Gulagon lévő – munkatáborokba hurcoltakért csupán a nyugati magyar emigráció jelesei hallathatták hangjukat.¹⁴

Ismétlem: megengedem, talán zavaró momentum e politikatörténeti kitérő, mikor alapvetően szépirodalomról kell hogy szó essék most, ám – az eredőket figyelembe véve – mindenképp ki kell emelnünk azt a lényeges mozzanatot, mely arról mesél: miközben a nyugat-európai emberek, a társadalmak a két világháború évtizedei után a pluralizmus és a szubszidiaritásra épülő polgári demokrácia formáinak kialakításán, annak megerősítésén fáradoztak, ellent, s nemet mondva, nem kevés küzdelem árán, minden antidemokratikus, diktatórikus kísérletre – lásd itt akár csak ismét Adenauer és *Becher* „üzenetváltását”¹⁵ –, addig a vasfüggöny mögötti országok polgárainak egyetlen esélye maradt az életben maradásra: valamiféle létezés a diktatúra keretein belül. Amelynek teljes, vagy szinte teljes lazítására, puhítására olykor kínálkozott

---

személyes szabadságát koncentrációs táborokban. Ugyanezen időben ezen kívül kerekén 37.000 németet hurcoltak a Szovjetunióba. A közelmúltig [...] már kerekén 100.000 német halt meg ezekben a koncentrációs táborokban. Az egyes lágerekről konkrét számok állnak rendelkezésünkre. Sachsenhausenben pl. több mint 15.000 és Buchenwaldban több mint 14.000 ember halt éhen. Más koncentrációs táborokban a halálos áldozatok száma meghaladja a fogva tartottak számának a felét. Ezekben a táborokban a napi adag időnként a következő volt: 1 liter víz, 210 gramm káposzta, 3-5 gramm zsír, és más semmi. Egy ilyen táborban fogva tartott és később elbocsátott orvos kijelentette: »ami a náciáknál a gázkamra volt, az ezekben a koncentrációs táborokban a fejadag.«.)

¹⁴ Ebben kiemelkedő tevékenységet nyújtott Varga László, a Demokrata Néppárt 1949-ben emigrációba kényszerült politikusa, kinek áldozatkész munkája mindmáig összegzetlen és nagyrészt feltáratlan. Abból, amit ismerünk, érdemes talán párhuzamba állítani a fenti Adenauer-idézzel azokat az eseményeket, melyek szinte napra pontosan ugyanakkor történtek, Varga László visszaemlékezéséből. „1951 nyarán Bakách-Bessenyei György, a Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságában a külügyi csoport vezetője felhívta a figyelmemet az ENSZ keretében működő Ad Hoc Committee on Forced Labor munkájára. Ez a bizottság az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa határozatára 1951. március 19-én azzal a feladattal alakult, hogy vizsgálja ki: politikai okokból melyik országokban, rendszerekben alkalmaznak kényszers munkát. (...) A bizottság 1953-ban 618 oldalas könyvben foglalta össze munkáját, amiből 21 oldal a magyarországi munkatáborokkal, valamint a kényszers munkával foglalkozott, (...) Beadványunkban – mint jeleztem – nemcsak a határon belüli, de a határon kívüli magyarsággal is foglalkoztunk. (...) A Szovjetunióban körülbelül 325.000 magyar hadifogoly és körülbelül 295.000 elhurcolt polgár. Ezek közül körülbelül 251.000 visszatért, tehát 369.000 magyar állampolgár – ha még él – a Szovjetunió területén még mindig kényszers munkát végez. (...) A román hatóságok 16.000 magyart hurcoltak el kényszers munka-táborokba, főleg a Duna–Fekete-tenger csatorna építésére.” Varga László, *New Yorktól Mallorcaig, és vissza*, a New York Publishing Co. és a Hazánk közös kiadása, New York–Boardman, 1987. 77, 78, 79.

¹⁵ A szovjet övezet legfőbb kulturális vezetője, Johannes R. Becher 1950 decemberében Mainzban nyilvánosan kijelentette: „egyáltalán nem tagadjuk e táborok létét. Ezekben azonban csak háborús uszítók és a béke ellenségei vannak.” Konrad Adenauer, i. m., 63.

csékély történelmi esély, ezt jelentette például a diktatúra irányítóinak a Sztálin halálát követő útkeresése; az enyhülés pillanatnyi illúziója; nos, a kor akár csak kissé átfogó ismertetése azonban végképp szétfeszítené adott témánk határait, ezért erről itt csupán annyit: az okfejtés fölött egy pillanatra eltűnődni azért érdekes, hogy felvillanjon előttünk Domahidy Miklós életútjának, pályávelésének teljes tragédiája.

Aki, s kössünk vissza az említett 1942-es találkozáshoz, már akkor van anynyira realista, hogy elfogadja: az adott háborús körülmények s zilált társadalmi jövőkép hiányos feltételei között nem tud eleget tenni a családi óhajnak (de ellene ő sem berzenkedett): számára most nem a jogi pálya lehet releváns. Borászattal kezd foglalkozni, borszakértői képesítést szerez, egy civil foglalkozást űző szerelmes és romantikus fiatalemberként ragadják el a megszállók a „malenkij robotra”, ahol kiállja, talán maga sem tudja, hogyan, a legkeményebb megpróbáltatásokat, s hazajön, s itthon, ha nem is fogadja el, de megpróbál beilleszkedni¹⁶ az adott feltételek közé. Szakmájában szakkönyveket, oktatási segédanyagokat ír, publikál; s bár verseit fiókba zárja, ezt azért teszi, mert nem érzi (erről, ha szóba került, később sem változott meg a véleménye; tegyük hozzá: szerintünk önmagával szemben túl szigorúan) azokat műfajukban elég erősnek; nem méltóak, mondta volna, ahhoz a székhez, melyben gyerekként meg-megpihent,¹⁷ talán. De rátalál saját szépirodalmi lehetőségeire, színműveket, drámákat ír, és nem sikertelenül: 1956 őszére két darabja is közönség elé kerülne, a próbák zajlanak, és elég jelentős színháztörténeti esemény lenne ez, hiszen a kaposvári *Orsolya*-előadás színrevitele a legendás Németh Antal visszatérését is jelentené; Domahidy több estén keresztül a rendező Tárogató utcai lakásán olvassa fel művét, s csak elgondolom, vélhetően ott ült társaságukban Peéry Piri is, Németh Antal felesége, aki már (mint említettük) ott szerepelt a nagy sztárok mellett a negyvenes évek filmjeiben; Domahidy tetszést s vélhetően barátságot is nyert hát munkáival; kettőjük – a rendező s az ő – lelki alkatának hasonlósága – mind a kívülállás mindenfajta totalitárius rendszerrel szemben, mind a szinte engesztelhetetlen kiállás, keménység saját munkájuk elfogadtatása terén – egymással feltűnő szellemi rokonságot mutat. A forradalom azonban, s még inkább annak drasztikus leverése, kettőtöri az ígéretesen induló pályát: elmenekül hazájából.

Hátrahagyván a *Szerelmes földrajzot*.

A Genfi-tó partján, Svájcban telepszik le, 1956-ban. Borász, borszakértő, s lassacskán író lesz. Szépen, s mondom, lassacskán – mert, mint az írók

¹⁶ „...hiszen az (illegelmesen még ma is személyi kultuszként emlegetett) akkori magyar világban egy »dszentriivadék« boldog lehetett – boldog is volt, hogy kutatóintézetben dolgozhat, a magyar borgazdaság jövőjén töprenghet becsületes baráti körben...” Részlet a szerző *Az osztrák vádlott* (Bern, 1985) általa írt fülszövegéből

¹⁷ „A berendezés, a bútorok mint más portákon. Mégis megemlítek egy merev támlájú, veres bőrrel kárpitozott karosszéket. Ez a magas, puritán hajlamú szék Kőlcsey Ferencé volt, és íróasztala előtt állott Csekében. Örökségként került a házba.” Domahidy András, Miklós szintén kiváló íróként számontartott testvérbátyja írja az egykori családi kastélyról s a boldog nyarokról szóló visszaemlékezésében. (Domahidy András, *Szülőföldem szép határa*, Kortárs, 2002/07, <http://www.kortaronline.hu/2002/07/szulofoldem-szep-hatara/10043>)

jelentős része, csak azt a művet írja meg, hordja ki, mely szinte mint magzat fogan meg benne. Van író, aki sok művéből emeli ki azt az egy-kettőt, mit igazán elszántan akart kiírni magából, s van, akinek ezt nem kell, mert a „kevésbéket” meg sem írja. S itt, immár valóban lezárván a történelmi áttekintés ívét, csak egyszer pillantsunk végig a nyugati magyar irodalom tágas horizontján, mérjük fel, fogjuk át annak hatalmas szellemi pannóját, eredményeinek gazdagságát, s így nézve tűnődünk el azon: mit és mennyit herdált el szellemi javainkból, művelődéstörténeti közkincseinkből a forradalom leverése, megtorlása, s az a szellemi diktatúra, mely cselekvéseiben talán igen, de szellemiségében még sok-sok évig alig állt távolabb, alig volt puhább a valódi diktatúránál. De talán még ennél is többet, a nemzedékek közötti szellemi-lelki együvé tartozást erősítő kézfogások hiányát erősíti az a történelmi közöny s közömbösség, mely akár a „kitántorgó”, akár a „hazaebrudalt” magyarok ezreit, tízezreit veszi körül; sikereiket, tudásukat, elért eredményeiket szenttelen csönd övezi. Ezt nagyon szépen fogalmazza meg Domahidy Miklós, szinte mellékmondatként, abban a kötetben, mely Haynal Imre életének állít emléket; ebben említi saját családját, édesapját, a szatmári orvost, aki *„jó tizenkét évvel azelőtt hónapokig marhavagonban lakott, az Erdélyből érkező menekültek sorsában osztozva. Ki emlékezik ma már rájuk? Ez volt a század első magyar menekültáradata, a kitaszított, nem kívánt, konokul szorongatott, deklaszszált, kiutált, elkeserített magyarok »próbautazása«.* A próbát sikeresen, követendő módon állhatták ki, hiszen azóta nemcsak Erdélyből és nemcsak Magyarország felé vált rendszeressé a kollektív magyar menekülés. Mint teniszlabda a kitűnően szerváló játékosok ütőjén, úgy repülünk át azóta is a hálón, a határokon, s ha valahová a hálón túl lecsapódunk, az még máig sem a játszó hibája (vagy bűne), hanem a labdái, a miénk. Ebben az egyben, ebben az egyetlenben még ma sincs különbség a labdát csapkodó országok történelemszemlélete között”.¹⁸

Szomorúan kemény, ítélő szavak; s mennyire igazak e sorok írásakor is; ugyanakkor, ha rejtve bár, de e mellékmondatban rálelhetünk Domahidy Miklós írói szemléletének egyik jellemző kiindulópontjára: az áldozatvállalás, ha lelki szükségyszerűségként is jelentkezik az egyes emberben, milyen hiábavalóságnak tűnik azok közönyének, lapításának, elfordulásának gyűrűjében, akikért ez a tenni vágyás, ez a kiállás megszületett. És olykor maga a cselekvés magasztossága is megkopik, kicsit értelmét veszti – hiszen, ha kiállásodban magadra hagynak, vajon csak restek csupán, nem téged tekintenek túlbuzgónak? Az író befejezetlen regényének publikált fejezeteit olvasván, egy ilyen összegzés szándéka is kirajzolódhat előttünk, noha annak teljességére nem törekedhetünk – de épp a törekvés a jóra visszatérő mozzanata itt is szemünk elé ugrik. Akár így: *„...az Ő parancsára hirdetem tinektek, hogy az Isten virágos kertjébe még az olyan rongyos, koszos, rühes semmirekellők is beférnek, mint amilyenek ti vagytok. De azt is megmondom, hogy annak a virágos kertnek a kapuján belépni nem a tetveitek, nem a mocskos szátok vagy az iszákosságtól gyulladt szemetek lesz az igazi akadály. Hanem a lustaságo-*

¹⁸ Ilyen volt Haynal Imre. Az emlékeket összegyűjtötte Domahidy Miklós, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1989, 7.

tok.”¹⁹ A cselekvés akarását, a tenni vágyás tettekre váltását, a lelki restség elutasítását jelenti itt is a lustaság megvető pellengérezése; együtt azzal a bölcs iróniával, mely a szerző stílusformálásának egyik hatásos eszköze. A gondolat mellé kívánkozik egy másik részlet, finom pillanat az író sikeres regényéből; a percnék, melyet kiragadunk, közvetlen előzménye: a főszereplő, a magyar szabadságharc tábornoka, bebocsátást kér a maga és emberei számára egy magyar nemesi kúriába, s a fogadtatás, a ház úrnőjének viselkedése hűvös, közömbös, lenéző. Furcsa helyzet: talán csak amiatt ilyen, mert a tábornok, noha az úrnő megjegyzése szerint „ilyen vadmagyar”, mégsem tud magyarul. Akkor hát hogyan lenne képes harcolni értünk? Lehet, tartózkodása csak ezt fejezi ki, ám a tábornok úgy dönt: nem szabadkozik. Sorra bemutatja táborkarának tagjait, osztrák grófok és bárók neveit sorolja, s hogy miért? Mert „... olyan jól esett, olyan kamaszos örömet okozott abban a bezárt szívű magyar kúriában ennyi családnévvel bizonyítani, hogy a sereg ügye nemcsak magyar ügy; vagy, még inkább, hogy a magyarok ügye nem csupán a magyaroké; és azt is, hogy az uraság ajtaján a megkopott egyenruhában legalábbis egyenrangú emberek kopogtattak, nem szegénylegények.”²⁰ E két példához hasonló még számos sorolhatnánk, ám ennyi is kihangsúlyozza azt az írói vonást, mely Domahidy Miklós műveit oly elegánssá, finommá, drámai pillanatainak legfeszesebb, legsűrűbb rezdüléseiben is végtelenül élettélivé, valóssá, emberien hitelessé teszi: s ez a vonás a lélek derűje, a belső mosoly tudásának oly gyakran elfeledett, megkopott emberi tulajdonsága. Ez a derű még azokba a helyzetekbe is beoson, már-már illetlenül, ahol tartózkodása illetéktelen lehetne; különösen kisregényei kárpitjait libbentve lepódhatunk meg ezen, ha épp akarunk; ám én azt javaslom: elég, ha élvezzük stílusát, azt a derűt, mi világirodalmivá avatja, mindenképp; ám, mint tudjuk, a világirodalmi jelenlét is egyfajta „ipar”; ösztönözni kell annak háttérét, hát itt csak említsük meg: Domahidy Miklós munkáinak egy része megjelent németül, franciául, hollandul és spanyolul; kezdetben talán elég lenne ezekre egy kis fényt engedni.

Persze elsősorban talán mégis színpadi munkáival kellene kezdeni. Ott van mindjárt az immár három évtizede nagy kedvencem, a *Dobjuk, ne dobjuk*?²¹ Alcíme szerint bohózat az atomkorszak előtti világból; de bizvást lehetne az atomkorszak utáni világ abszurdja, melyben már újra nincsenek fegyverek – csak a túlélők sajátosan emberi viszonyai. A törzsi – alongok és brevurok – torzsalkodás, a túszipolitika, a diktatúrák trükkjei. A darab „...a diplomáciai kalandorok, a bizonytalanban jól turkáló s mindig nemzetmentőnek látszó politikusok ámokfutásáról ad röhejes, ám döbbenetes képet...”, írja róla Szokolczay Lajos, remekül definiálva (itt is) a szerző jellemző eszközét: ez a vég-

¹⁹ Domahidy Miklós, *Zsoldos-regény*, részlet, Új Látóhatár, XXXVIII. évfolyam, 1987/3. szám, 340.

²⁰ Domahidy Miklós, *Az osztrák vádlott*. Az idézet forrása (e pillanatban a regény nem áll rendelkezésemre): *Nyugati magyar széppróza antológiája*, 1982, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1983, 95.

²¹ Első megjelenés: ef-Lapok, Budapest, 1987/3–4., majd: Domahidy Miklós, *Patkolni kell a Bársonyt*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) és Unio Szerkesztősége (Budapest) kiadása, 1991

veszélyre való örökös hivatkozás, „...a vázolt patthelyzet leginkább a humor forrása. S ahogy az író a lépcsőzetes építkezésben – abszurd évek, abszurd országok, abszurd »barátságok« – eljut a megbocsátó mosolytól a már-már gyilkos kacajig, úgy válik egyre érzékelhetőbbé a különös spirál, e közép-európai (?) Bábel hamis volta.” Mert hát, bólintunk most Szakolczay negyed százada leírt mondatára, talán egy kicsit az épp Domahidytól (is) tanult iróniával: „De van-e, lehet-e végveszély? Hiszen ha ez az irdatlan tömeg elindul, nem csupán a brevuokat semmisíti meg, de az alattuk lévő alongokat is.”²²

Örök érvényű, a történelem minden pillanatában hiteles színmű ez, vallom, hogy a magyar színházak mai napig tartó hatalmas hibája e munka figyelmen kívül hagyása; annak ellenére, hogy a kötet nyomán, melyben ez is megjelent, a szerző – 1992-ben – Szép Ernő-díjat nyert. S noha Sára Sándor két filmet is forgatott az író munkáira támaszkodva, az áttörés éppúgy elmaradt, ahogyan most, a Gulag-emlékév kapcsán – pedig az esély megadatott. Hiszen kézenfekvő lehetőség (volt?) erre a szerző eredetileg hangjátéknak készült munkája, *A londoni csomag*,²³ egy éppúgy kifordított helyzet már-már szürreális felmutatása. A képtelen történet egy szikrázó poénra épül. „1947-ben a nizsnij-tura-i fogolytáborban csomagot kaptam Londonból – olvashatjuk a darab szerzői utószavában. – Kiderült, hogy 258 rubel vámot vetettek ki rá.” Ez enyhén szólva sem volt egy „kategóriában” a lágerben senyvedők mindennapi életével, az éhség és az időjárás okozta megpróbáltatásokkal. Hát még akkor, amikor az is kiderült, hogy a benne lévő megannyi kacat (cérna, fül- és érmelegítő, csokoládé, szárított banán, biztosítótű stb.) csupán gyertyányi láng az orosz jégpokolban. Ebben a környezetben az irreális lehet igaz – véli a szerző. Akinek e darabhoz fűzött sorainál érdemes kicsit hosszabban időznünk, mérítenünk. Hogy segítségükkel megértsük a most megjelenő verseket; sorstükreit. „A kinti lágeréletben mi, foglyok, nem »dramatizáltuk« az életünket. Az alapfeszültség két rugója állandó működésben volt: ehhez erőpocsékolás lett volna bármit is hozzátennünk. Az egyik rugó rövid, nap mint nap újra feszülő, fizikai volt: estig minél több ételhez és (télen) minél több meleghez jutni. Ez a törekvés – a hozzá tartozó másodrangú vágyunkkal dohányért, előnyös munkahelyért, megértő pajtásokért – a figyelmünk nagyobb hányadát az erőnlét szolgálatára kötötte le. Ösztökélően: mert szüntelenül gondolkozni, mérlegelni, számítani, vállalkozni, helyezkedni, kockáztatni és a felsüléseinket elemezni késztetett. A másik rugó ettől minden lényeges pontban különbözött. Azt az a bizonytalanság feszítette, hogy fogalmunk sem volt arról, meddig tart a fogságunk. (...) Ennek a nyomása (...) tehetetlenségünk mozdulatlan tükre lett. Az egyik serkentett, a másik bénított: ez az ellentét maga is felért egy harmadik feszültséggel”.

Hosszúnak tűnő úton érkeztünk el eddig a pillanatig, de talán megérte. Elgondolnunk, s hozom ide ismét azt a pillanatot, mennyi minden történt vele, Domahidy Miklóssal, a felidézett 1942-es pillanattól, s mennyi minden történt vele – addig? Tekintete talán már akkor sem volt olyan fénylő s bizakodó, mint

²² Szakolczay Lajos, *A kiállítás öröme és kockázata*, 276. (utószó Domahidy Miklós, *Patkolni kell a Bársonyt* c. könyvéhez, i. m.)

²³ Első megjelenés: *Kapu*, 1987/ősz, majd: Domahidy Miklós, *Patkolni kell a Bársonyt*, i. m.

ama régi fotográfián, mely bátyjával, Andrással ábrázolja; pillantsunk rá most, ebben a percben, mikor magunk elé képzeljük azt a fiatal embert, ki ugyanúgy pillant az éj csöndjébe, mint Radnóti – *„Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad / tölgykerítés, barakk oly lebegő, felszúja az este. / Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet / és csak az ész, csak az ész, az tudja, a drót feszülését.”* Értelme, persze, még nem tudta, nem tudhatta ezt a verset, hisz nem ismerhette annak sorait, csupán az érzést; ám az írás késztetését, a vers vonzását már megtapasztalta, próbálgatta, otthon is; eddigi útján, szárnypróbálgatásai közben tapogatta, értelmezte annak határait és határtalanságát. Sokat merítve, ebben talán legyünk biztosak, sokat merítve tehát Szabó Zoltán olykor himnikus krónikájából, a találkozásuk emlékének megörökítésére kiválasztott *Szerelmes földrajz*ból. Addig, hogy hányszor olvasta el, mennyire mélyedt el benne, nem tudjuk, de vélhetően sok-sok részlet bukkant emlékezte felszínére – s ez minden bizonnyal: *„Aki az anyagról akar megtudni valamit, forduljon a földrajzhoz. Aki a tájak lelkét akarja megismerni, forduljon az irodalomhoz. (...) Aki a hazát, az forduljon mindenekelőtt a költőkhöz. Ahogy a köteteket lemelem a könyvespolcra, megcsap e különös utazás varázsa.” ... „Próbáljuk – egyébként tudományoskodó igény nélkül – megközelíteni e szó értelmét. Egy gimnazista minden bizonnyal a Kölcsey-idézettel felelne: »Mert tudd meg: e szóban – haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajlás tárgyainak egész öszvessége. Oltár, atyáid által istennek építve; ház, hol az élet első örömeit ízleled; föld, melynek gyümölcse feltáplált...« Ne elégedjünk meg e szép meghatározással – további igyekezetek nélkül –, ahogyan a magyar állampolgári nevelés vele megelégszik. Ha kicsit tovább boncoljuk, benne is, mint a haza minden meghatározásában, időbeli és térbeli elemeket találunk: a hazának két értelme van, történelmi és földrajzi. Történelmi értelme súrolja a nemzetét, földrajzi értelme súrolja az országét, azonban a szó maga egyiknek sem szinonimája. A nemzetet csakugyan meg lehet határozni a már-már közhelyszerű renani szóval: »közös emlék a múltból... közös terv a jövőre«. A haza meghatározására ez nem elég. Az ország pedig? Az ország hatalom és birtoklás dolga; a haza szereteté, érzelemé.”²⁴*

Ne féljünk az utalás látszólagos erőszakoltságától; attól, hogy a gyermek Domahidy Miklós az elröppent családi otthon összetört önfeledtségében gyakran játszhatott olyan székre kúszva fel – már említettük, ugye, még emlékeznek rá? –, mely egykor Kölcsey íróasztala mellett állt. A költő ült azon? Vagy vendégei? Én azt gondolom, az utóbbiaknak lett szánva. Legalábbis még szebb lenne így ez a kicsiny időtöredék; hogy Kölcsey mintegy átnyúlva az idő mélyéről, hellyel kínálta a költészet asztala mellett Domahidy Miklóst. Így kellett lennie, hiszen hajlammal erősebb vonzalmát e próba iránt Haynal Imre professzor is megérzi, aki egy drága töltőtollal lepi meg, látszólag ok és alkalom nélkül. *„...miért is kaptam? – kérdi maga az író is –, mert az »öreg« valahol megérezte, hogy ennek a kölyöknek az életében az írás lesz a legfontosabb, a legkeservesebb s még rejteni is hiába iparkodik majd...?”* Mert bár a toll egy orosz zabrálás során elveszett, de él az emléke, *„vele írtam le az első versemet – jegyzi fel szerzőnk –, az első drámámat (gyerekkori dolgok) és évek során át*

²⁴ Szabó Zoltán, *Szerelmes földrajz*, Második kiadás, Occidental Press, Washington, 1964, 17.

olyan áhítattal vettem körül, hogy egyszer még versben is felköszöntöttem: »Tudod mit, hagyjuk békén a betűket / ma délután és ülünk ide le. / Megérdemeljük, mával lett a múlté / együttlétünknek hét esztendeje...«²⁵ Az írás, mely a Haynal Imre emlékére szerkesztett kötetben olvasható, néhány személyes szempontra is rávilágít. Az egyik: bár Domahidy „gyerekkori dolgokként” említi írásait, azt megértjük az utalásból, hogy a kihívás erősen foglalkoztatta, s a könnyed hangvételű négy soros részletből arra is következtethetünk, volt „érzéke” a sorok lejtéséhez, ritmusához, s bár döccen persze, no de már-már tökéletes a hangzás. Valamint arra is figyeljünk fel: már akkor foglalkoztatta a dráma, a színpadi mű kereteinek értése, birtokbavétele.

Magam ismétlem: talán túl sokat beszéltem fentebb a most itt elsőként – eltekintvén a belőlük néhány részletet is felvillantó tanulmánytól, Máriás József kiválóan megírt esszejétől²⁶ – olvasható versek háttéréről, a kulisszákról, s a mögöttük rejtőző, sohasem távozó fenyegetésekről; de vallom – minden történet sokkal korábban kezdődik annál, mint ahogyan datálni szokás, és véget soha sem ér. Hogy ezt itt mennyire alaptételként gondolom, alátámasztásául annak újabb tág gondolatkört húzok a versek egyik meghatározó témája köré. Ami az éhség gyötrelme, a test egyik legnagyobb megpróbáltatása, a fizikai szenvedéstörténet legyőzendő – bár legyőzhetetlen – kínja. A lélek s a szellem olyan fokú megaláztatása az éhség, mely örökös félelmet és kiszolgáltatottságot okoz; „Semmi sem kínoz jobban és nem aláz meg jobban, mint testi szükségletem: a meleg szoba, a ruha, az étel, főként az étel, az éhség. Nehéz rabság. A test rabjának lenni”, írja Hamvas Béla naplójában,²⁷ pár hónappal korábban, mint ahogy Domahidy szenvedései elkezdődtek; s figyeljük meg, még mennyire higgadtak e sorok, mondhatni, még türelemmel viselik a szenvedést, majd Hamvas, szűk két hónappal később, már imába foglalja gyötrelme súlyát: „Uram, Uram, hallgass meg, kérlek Téged, ne engedj megtévelyedni, (...) Szabadíts meg az éhenhalástól való rettenetes szörnyű démonától.” Kigúnyolhatatlan kínról beszélünk hát, de a fiatal költő megpróbálja, már-már hetykén szólva: „Az éhség aljas, furcsa jószág: / nagy csontú, bordás, borzas állat, / konyult fejjel nyomodban ódöng, / szemében szűkölő alázat.” Hisz ismerlek, üzenik e sorok, már „...gyerekefejjel (...) fölvertéződtem arra, ami később felnőttként várt rám”.²⁸ Ime a kín kitörölhetetlensége, miről beszéltem, s a tágabbra zárt konstelláció: egy egészen más élethelyzet váratlan pillanata; mely emlékezés a régi, komisz, de szép évekre, s lám, kinéz a szavakból a rém. Az a rém, az az iszonyat. Amíg, ami miatt majd megfogalmazódik végül a költőben a vereség beismerése s elfogadása, nem tudjuk, meddig, ő maga sem, csupán rezignáltan papírra veti: „Kicsontoztak, megőröltek, / átszítáltak vad napok. / Most már – mást úgysem tehetvén – / én is összeroppantok.”

²⁵ Ilyen volt Haynal Imre, i. m., 8.

²⁶ Máriás József, „...máshogy mint magyarul, nem írtam soha”. Domahidy Miklós emlékezete (<http://mek.oszk.hu/12200/12234/12234.pdf>)

²⁷ Hamvas Béla, *Naplók I-II.*, Medio, 2010, idézet forrása: Hamvas Béla naplójának részletei (<http://vigilia.hu/regihonlap/2008/3/hamvas.htm>)

²⁸ Ilyen volt Haynal Imre, i. m., 6.

Mégis talpra áll. Átéli a mások által is oly gyakran említett megpróbáltatásokat, s át a túlélés csodáját.²⁹ Fegyelmezett türelemmel viselve sorsát. Erre utalnak, figyelemre méltó kontrasztként, a versekkel együtt olvasható tábori levelezőlapokra írt egykori sorok. Figyeljük meg itt is a hasonló beszámolókból már ismert hangvételt, a már-már idilli körülményeket festő, nyugodt tudósításokat; még egy-két szó törlésére sem ad lehetőséget a cenzornak; még annyi, egy hiányzó szó se okozzon otthon izgalmat; még ennyi se éreztesse kiszolgáltatottsága s fenyegetettsége mélységét, kilátástalanságát. Beszámol az ünnepekről, szót ejt a karácsony meghittségéről, ugyanakkor utal – mintha ez lenne az egyetlen szalmaszála – néhány régi ünnep, érzelmes találkozás szívében ott is élő, reményt adó melegére. Érzelmes utazások ezek a sorok, s egyetlen pillanatra sem keltik olvasójában azt az érzést, ami a versekből fel-feltör: *„s én szívszorogva figyeltem a bódult / reményt, amely egy hálóingben reszket / szívémben, ahol negyven fok hideg van / s ha belekezek egy bús miatyánkba / belém fagy mindjárt.”* Nem, egyetlen szó, egyetlen jelző, egyetlen hangsúly sem utal arra az állapotra: *„Két lépés még és összezsucuklom”*. Mert haza kell jutnia, várják, tudja s reméli, vagy talán csak elhitei önmagával; ha a sors káprázatokra foszlik szét, akkor talán a káprázatban kell keresnünk a sorsunkat, szólal meg benne a költő; körülpillant, felméri helyzetét: *„s ma ebben élek – már amíg megőriz / a számítás, az önzés és a fufang; / bizony, öklömmel tágitom a helyem, / tudom más kúnját nézni ridegen, / s az ételért, a fagyos répa-léért / harc-lázban reszket minden idegem”*. Ebben él, a cél a hazajutás, mi mást tehetne, írja a verseket, nem igazán sokat, de többnyire jókat. Egyszerre meglepő s érthető a versek későbbi sorsa, a fiókba zárás; hisz, ha az ötvenes években, itthon, még elsőre sem tűnt volna jó ötletnek a publikálás kísérlete – legfeljebb ha vissza akar kerülni, a leggyorsabban, rabszolga-sorsa helyszíneire –, ám, csatlakozva a nyugati magyar emigráció irodalmi műhelyeihez, már nem vallott volna szégyent azokkal.

Mást választott. Más, számára erősebbnek gondolt műfajokat. Helyes döntést hozott, életműve ismeretében – melynek itt csupán a felvillantása lehetett céloim – mindenképp méltányolandót. Döntésével, mely szerint e versek publikálását sohasem tartotta lényegesnek, nem szorgalmazta, mégsem érthetünk egyet; azt remélem, erről olvasói, olvasóink is hasonlóan vélekednek majd. E munkák „ítészi” megmérése későbbi feladatunk, hiszen verseinek bővebb csokrát is akkor nyújthatjuk át; itt és most kötött bennünket lapszámunk tematikus íve.

Melyen azért, sokadszor vallom be, ismerem el, meglehetősen sokat tágitottam. A magyar irodalomtörténet jelentős alkotójáról szóltunk, ám a magyar történelem tragikus eseményeinek apropóján; azért hát annak összefüggéseit is vázolnunk kellett; ám tettem e sok-sok áthallás megemlítés-

²⁹ „Az a néhány rab, aki hazakerült, a megmaradását részben rendkívül szívós testi adottságának, egy kicsit a vakszerencsének is, de legfőképpen a Sorsnak köszönheti, amely életünket irányítja. (...) Ha tételesen meg akarom nevezni a lágerélet terheit, amelyeket közvetlenül a 'saját bőrünkön' éreztünk, a következőket említem: mint fizikai fájdalom: az éhség és a hideg, mint lelki fájdalom: a reménytelenség.” (Baradlai Pál, *Én, a 835-ös. Önéletrajzi regény*, FSP Literátor Nyomda Kft., Budapest, 1993, 211–212.)

sét azért is, mert úgy vélem: egy jelentős író mindaddig ismeretlen vonását mutathattuk be; s egy-egy ilyen pillanatban a veszteségek teljességének felmutatására kell törekednünk. Arra a veszteségre gondolunk, mit a diktatúrák évtizedei okoztak, roncsolván az alkotók pályáivének emelkedését, kiteljesedését; s arra a veszteségre, mit immár negyed százada okozunk önmagunknak, az elfeledett életművek felületes, vagy még annyira sem elvégzett számbavételével. Beszéljünk erről, szóljunk, féltő aggodalommal; mondom ezt én magam azért is, mert átéltem annyi érdeklődés fellobbbanását s elhamvadását; jó példa erre, azt gondolom, az itt felskiccelt Domahidy-életmű sorsa is. Regényei, miképp testvérébátyja munkái, sok évtizedes ismeretlenség után ugyan végre bekerültek a hazai kínálatba, de visszhangja csupán viszonylagos; és ne legyen bennünk szemérmes tartózkodás azzal kapcsolatban, hogy ezt le merjük, le akarjuk-e írni. Mondjuk ki: nemzeti értékeink rangosnak szánt, reprezentatív válogatásainak szerkesztői túl sok érték mellett s fölött siklanak át, s vagyunk ezzel így mi magunk is; alkalmat, ha akad, próbáljuk megragadni, ám nem teszünk mindig eleget annak az értékmentő feladatnak, mire ők, élvén emigrációban, sokszor a hazai olvasók elé jutás reményeiben kissé sem bízva, mégis vállalkoztak. Tudjuk, persze, jól tudjuk, hogy a művek akkor is, úgy is megszületnek, még talán nyugalmasabban, merjük ide is kicsiny iróniát, mint ott s úgy, ahol az író óhatatlanul, akarva, nem akarva belecsöppen az állásfoglalások agyonülés-csatáiba; de a könyvek sorsára figyelniük kell.

Lényeges sorokat vetett erről papírra Domahidy Miklós 1989 októberében, meglehet, kicsit sem gondolván arra, milyen kontextusban hivatkozom most azokra, bő negyed század teltével. *„Egy megalázott, politikai szólamoknak kiszolgáltatott nemzedék búcsúestjén vagyunk. Hányan vannak – hány százan, ezren! –, akiket nem volna szabad elfelejtenünk? Hiszen a köszönetünk még azoknak is kijárna, akik a parancsuralom idején összeszorított szájjal hallgatni mertek”*⁵⁰ – írta Domahidy 1989-ben, Haynal Imréről szólván, s ma, ha megmerítkezünk könyvtáraink polcain s kiadóink kínálatában, szívünkre tett kézzel, nyugodtan kijelenthetjük-e: már nincs egyetlenegy homályba fulladt töredéke sem irodalmunk, szellemtörténetünk e lényeges, fontos fejezeteinek? Mondom ezt úgy, hogy jól tudom: a történetet, beleértvén a mögöttünk hagyott évtizedeket, már nem mi írjuk, hanem a közben fölnőtt, fiatal nemzedék. Akik szelektálnak, mérlegelnek, értékelnek, ám ezt annak ismeretében, arra támaszkodván teszik, mit *mi* nem hagytunk feledésbe merülni. A fontossági sorrendet számukra is mi állítjuk fel, *így*, s mikor rávilágítanak valami feledett, rejtett értékre, összefüggésre, akkor, ha közvetve bár, de rólunk mondanak ítéletet. Mondom, tudom, s örömmel fogadom el azt, amit oly okosan mondanak, hogy *„Számunkra Kafka és Joyce, Beckett és Celan, Bernhard és Kertész Imre nyelve az anyanyelv, nem Tolsztoj, Dosztojevszkij és Szolzsenyicin. Beszéljük a régi tradíció nyelvét is, mint a távoli ősökét, de nem mint a szüleinkét. Beszéljük, de nem tudunk hinni az ígéretében: hogy a Szibériába száműzött Raszkolnyikov felépül és visszatér, vagy hogy »igazságot szolgáltatathatunk« a totalitarizmusok bűneiért.*

⁵⁰ Ilyen volt Haynal Imre, i. m., fűlszöveg

*Nem mintha nem szeretnénk »igazságot szolgáltatni«. De többek között éppen az igazságosság nemes, szép fogalmát zúzták szét, amikor szétzúzták az egészt.*³¹

Kedvem szerint az utolsó mondatot valami szedési trükkel még erősebbé tenném. Épp csak kicsit remélem, talán elég, ha megismétlem: *De többek között éppen az igazságosság nemes, szép fogalmát zúzták szét, amikor szétzúzták az egészt.*

Már csak egy történettel tartozom, itt. A kiindulópontként említett találkozás tárgyi emlékének sorsával. Bő három évtizeddel ezelőtt ott álltam a könyvespolc előtt, egy budai utcában, s Domahidy Miklós nógatását hallgattam: itt vannak, látod, azóta is, régi könyveim. Vidd el nyugodtan, én, ha eddig nem tettem, már ezután sem fogom kivinni őket. Túlsúly lenne, pláne repülőgépen. Hát ott pláne, hümmögtem, értve, s leemeltem néhány író, ám egyiknél visszakérdeztem: ezt is? Hiszen dedikált, neked. A kezébe vette, tűnődve, tekintetén láttam, emlékszik a pillanat ízére, érintésére, s ha azt a mosolyt, ami arcára ült, miközben visszaadta, ha írni tudnék azzal a mosollyal, hát mit mondjak, furcsán jó érzés lenne. Tedd csak el, mondta, terjeszd. Most, évtizedek múltán, épp úgy állok sokszor, tűnődve, saját könyveim előtt. Melegük, fényük, érintésük nélkül, már tudom, élni nem lehet, de az, hogy élni, mégis mást jelent. Az a könyv végül, az a dedikált *Szerelmes földrajz*, s ez csupán kicsit másik történet, Szabó Zoltán könyvei közé került vissza; pár éve ajándékoztam, egy véletlen találkozás során, az író özvegyének; Domahidy Miklós verseit pedig leányától, Béatricétől kaptam. Köszönöm őket, mondom, örömmel. Végszóként már csak egyetlen sóhajt engedvén ide: erdőt, mégis, igen. Azt.

„Erdőt kellene venni.”³²

³¹ Kemény Lili, i. m., 47.

³² Habent sua fata libelli, mondják, de még inkább így van ez a kéziratokkal is. „Apám verseit anyámnál találtam a halála után és csak akkor olvastam őket először (40 éves koromban)”, írja küldeménye kísérelőlevelében Béatrice, s milyen szépen... „Apámnak szemére hánytam, hogy nem korábban adta a kezembe őket, sokkal jobban értettem volna, hogy milyen volt és lett. De ha jól emlékszem, az eredeti, kézzel írt versek mindig az anyámnál voltak, neki még másolata se volt. Ahogy a házból egy lakásba költöztek, engem küldött a mostohaanyám a padlásra, hogy átnézzem a magyar papírokat (apám már akkor nem volt nagyon jó), de a versek nem voltak ott. Viszont a szalonban hevert mindenféle kézirat, azok közt az »erdőt kellene venni« című is. Túl tekintet-teljes voltam, hogy vigyem, még mai napig is sajnálom.” Bevallom, én talán kevésbé (na jó, ez nem igaz). Mert fennmaradt a legfontosabb gondolatok egyike, s fennmaradtak a versek. A többi már az olvasón múlik. Ha nem olvassák őket, hogy folytassam Terentius Maurus szavait, poros polcra kerül minden életmű és minden sors. Nem maradt immár más hátra: erdőt kellene venni, s vetni, a sorsokból is.

Halál

Két marék rothadt hagyma
egy rossz pléh-tányér fenekén.
Ezért indult ma a halálba
a vézna Ábrahám, szegény.
Az éhség úgy torkon ragadta
hogy két marék hagymát lopott
s rothadt kincsével tetten érték
a duzzadt hasú nábobok.
S úgyszincs a kínnak vége-hossza,
gondolta vézna Ábrahám,
hát elindult nyugtot keresni
egy dróthurokkal a nyakán.
Mire rátaláltak az álmok
a Halál testéhez tapadt
(ha testnek lehet még nevezni
e bőrbe pólyált csontokat).
Feje a földre volt leszegve,
mintha lesné tekintete,
hogy hagyma van a földön, ámde
már nem hajolhat le érte.

Azt mondanám, dobják utána,
ha egyszer ennyit szenvedett,
dobják utána a gödörbe
a hagymát, azt a pár szemet.
De éjjel újabb vézna árnyak
lepnék el sírját és sovány,
veréssel telt testén keresztül
kutatnának a kincs után.
S a hagymát, fagyott hulladékot,
mit élve meg nem tarthatott,
ott majszolná néhány kísértet.

Jaj de fertelmes ez az élet!
Még a holtak se boldogok.

Erőd

Kicsontoztak, megőröltek,
átszítáltak vad napok.
Most már – mást úgysem tehetvén –
én is összeroppanok.

Mint fejét vesztett seregből
befutnak a vész hírek,
úgy jelenti sorba erődjét
minden rost, ín és ideg.
Térdem nyög. Terhem temérdek!
Körmöm sírva beszakad.
Mint táncoló lánykák, rúgnak
állkapcsomban a fogak.
Idegszálaim jelentik:
szétfeszültünk, pattanunk.
A torkomból a köhögés
szól: örökre rád kapunk.
Kígyózó agytekervények
fáradtságtól nyúlnak el,
kidőlt, bedőlt gyomrom táján
kínzó éhség énekel,
kezem – jó fiú szegényke –
bőg: már fogni se tudok!
Így hát – mást úgysem tehetvén –
Én is összeroppanok.

Három éve mit kiálltam,
átküszködtem – mit sem számít!
Szablya élű kormos arcom
elért a végállomásig.
Férfi voltam, ember lettem,
tusakodtam, tönkrementem,
huszonhat éves vagyok –
verje meg a betyár élet,
én is összeroppanok.

Marianne

Még látlak néha, kék ködön keresztül,
s melletted látom régmúlt magamat,
az öreg kertben, hallgatva, beszélve,
ahogy magába szív az alkonyat.
Egy mosolyodat a múltból kilopva
ilyenkor aggódón magamba rejtem
s lásd, gombnyomásra gyúló fényként újra
tizennyolc évem tündököl felettem?
S akkor leráznám lompos, tompa terhem,
hogy benézhessek komoly szemedbe,
és úgy szeretnék keservesen sírni,
hogy ilyen árván ér utol az este.
S mint akkor egyszer sem, válladra hajtom
most fáradt, ványadt, csontos-bús fejem,
hogy neked, ama fehér ruhás lánynak
elpanaszoljam moslék életem.
Melletted egykor csordultig telt szívvel
sem álltak számra a valló szavak.
Fogadd el tőlem most magam gyalázó,
szemérmes, szörnyű vallomásomat.

Látod, nagy álmú, büszke lendülésem
milyen fertelmes pocsolyába cuppant!
S ma ebben élek – már amíg megőriz
a számítás, az önzés és a furfang;
bizony, öklömmel tágítom a helyem,
tudom más kínját nézni ridegen,
s az ételért, a fagyos répa-léért
harc-lázban reszket minden idegem.
S nincs pihenésem éjjel sem: a gondok
morzsolnak, marnak minden éjszakán,
két tenyeremet a hólyag kiette
s a káromlástól elrohad a szám,
s bár játszom még a férfit, aki állja,
már sokszor összetörten vinnyogok
s lelkemből a kedvet rég kiszívták
hozzám hasonló ember-szúnyogok –

de hidd el: nem vagyok még így se rosszabb,
mint ki most otthon diskurál veled,
fennhéjázón az erkölcsről papolva
s megtartva minden fránya illemet.
Csak engem csóró meztelenre mart le
az élet s porrá mállott le a mázám,
de a mocsokból is büszkén kiáltom,
hogy nincsen rosszabb, de nincs jobb se nálam,
hogy ezek vagyunk mind: rablók, kufárok,
bár van, aki még takargatja, rejti –
de üzenem a most nálad levőknek:
a fehérruhás lány előtt, s előttem
mégsem állhat meg hivalkodva senki.
Lekoptak rólam szándékok, szokások,
szétszakadt minden korlát és keret.
De az undorba állig elmerülve
magammal hordom még emlékedet.
Rajtad keresztül látom, hogy ki voltam,
s ha végignézem szájalmas valómat,
hogy feledtsem ezt a rongy világot,
keresek néhány meghitt, bús barátot,
és réveteg hangon mesélek terólad.

Pogány karácsonyi vers

Ettem két tányér lisztlevest,
hús deka sáros kenyeret
s lerágtam egy sós hal fejét –

alleluja, örüljetek!
Magamba nézek így, magam,
s önnön sóvárgásom se fáj,
fej, szív, gyomor: kongó üres.

Megszületett Jézus király!

A glóriás Isten-fiát
nagy tőgyű, jámbor tehenek
báméskodón körülveszik.

Jaj úgy innám egy korty tejet!

Andris

Andriskám,
az este
csak ültem ott a barakkban, a priccsen,
elszontyolodva, mert zsebemben – tudtam –
egy rágyújtásnyi dohányporom sincsen
s a bosszúságok amúgy is kikezdték
ezernyi gondom mind fejembe tódult
s én szívszorongva figyeltem a bódult
reményt, amely egy hálóingben reszket
szívemben, ahol negyven fok hideg van
s ha belekezek egy bús miatyánkba
belém fagy mindjárt.
Hát búsán figyeltem,
hogy kínlódik a szénporral a kályha,
amelyben fagyott krumplihajak sültek
s nyirkos kapcákat tűztek oldalára
dermedt kezek. És mint ahogy a gyilkos
görcsösen feni tett előtt a kését,
a félhomályban a barakkban szerte
görcsösen ült az arcokon az éhség.

S ahogy ott ültem, kábán és letörten,
tompulni kezdtek színek és szavak
s mint, ha színházban széthúzzák a függönyt,
egyszerre Téged láttalak.
Ingujjban álltál a fürdőszobában,
frissen vasalt volt s mandzsettás az inged
s valami hülyeséget fütyörészve
a tükör előtt nyakkendőd kötötted
s olyan gondterhelt, feszült volt az arcod,
ahogy rám szentelted figyelmedet.
Tíz ápolt ujjad a nyakkendő selymét
könnyű csomóvá mint csomózza meg.
Majd eltűnődve figyelted a kendő
tarka mintáját és az ing színét
s úgy nézted mindezt, mint a pap hívőit,
mikor bevégzi a csendesmisét.

Így láttalak. S ekkor belé üvöltött
 fásult békénkbe a sorakozó.
 Lassan felálltam, s mert a nyitott ajtón
 bemart a szél, a vad, borzongató,
 nyakamra csavartam törülközőmet,
 ezt a pizsoktól barna cafatot,
 s ahogy kezem a ráncaim vesződött,
 éreztem, tudtam:
 testvéred vagyok.

Feltámadás

Körül szakállas, torzonborz halászok,
 lehiggadt, glóriás apostolok.
 Oldott sarujuk elnyútt és viseltes,
 de a szemükben győztes fény lobog.
 Az olajfákról átkacsint a május
 és sunyin int, hogy minden lázban ég:
 ha akarja, ám megkezdheti Jézus
 páratlan-pompás nagy jelenlétét.

Egy kolomp kondul messze: gongütés.
 Szétmegy a függöny: komor fellegek,
 s az óriási színház jegyszedei – vén fák –
 megilletődve csendre intenek.

S akkor
 a földön
 minden megmered.
 Bénul
 a hullám
 fodra a vízben.
 A szél
 ijedten
 a fűben remeg

s a nap-rivalda fölgyúl hirtelen.

Egy felhő úszik vajszínű brokátban
 felséges-fáradt lábai elé
 s ő rálép lassan. Ujja visszaint még,
 de tekintete már a mennyeké.
 S úgy néz merően, réveteg szemekkel,
 míg tovagördül a felhő-szekér,
 mint ki keserves fogságból ocsúdva
 – csodák csodája – mégis hazatér.

Húsvét

Húsvét vasárnap reggelén,
ezerkilencszáznegyvennyolcban
kora hajnaltól mosogattam
tányért, kis kondért, kanalat,
üstöt, kimerőt, fazekat.
Mindent, mit lecsaptak élém
– csak úgy ömlött sok száz edény! –
De oly búsás a munka ára:
egy nagy tányér korpaleves
s egy teli tányér korpakása!

Húsvétvasárnap, evoé!

Maszatos, undok, barna lé
fröccsen rá foltos, nyútt ruhámra
– szenteltvíz ez ma! És a sárga
levesmérő: arany kehely,
ki fent az üstnél önt s kimer,
olyan ma mintha prédikálna:
vak áhítattal osztja szét
a szent levest, csak nincs sötét,
földet csapkodó, bő találja.

Gyerünk, hé, tányér kell! A kéz
pörögjön, mint gép motorja!
És cseng a pléh és kong a réz
és forr az üst és zsong a konyha.
Piros, dagadt kezem pörög,
mintha orsóba volna oltva,
mintha csapágyak, tengelyek
társukul nyerték volna meg,
már nem enyém, nem én-kezem,
forgását nem is érzem,
elvált a testtől, senkié,
a rongyó tán, az pörgeti
s öblíti, mossa barna lé
s ha elmegyek, tán itt marad,
forog a maszatban tovább –

Húsvétvasárnap, evoé!

A dicsőség az Istené,
a fojtó gond az emberé,
a püffedt kéz a rongyoké

s a papoké a túlvilág.

Éjjel a rakodón

Két lépés még és összecsuklom,
leomlok, mint vízmosta tárna
s a hóban elnyúltan lihegve
szörnyűt üvölt rá a csendre
s a vállamról hullt gerendára.

Majd szólok békült emberséggel:
látod pajtás, te csúf gerenda,
nem haragszom rád egy szemet se,
de nem bírt vállam már, a beste,
s lábam, e két oltári gyertya.

Helyére cipelt százöt társad,
sebesre marta fel a vállam.
Mintegy: megfagyni sebbel-épen,
hogy veled félúttal beértem,
hidd el, nem bosszúból csináltam.

Nem ment, hiába. Most az égből
fagyos csillagok vigyorogva
nézik: fekszünk a hó ölében;
borbélyköpeny fehér zsebében
két rozsdás, csorbult, rossz borotva.

Éhség

Az éhség aljas, furcsa jószág:
 nagy csontú, bordás, borzas állat,
 konyult fejjel nyomodban ődöng,
 szemében szűkölő alázat.
 Nem tágt nyomorult nyomodtól,
 lesi lomhán lapítva lépted,
 sunyin lábadoz döngölődzik,
 pállott szagát orrodan érzed.
 Ott nyöszörög te ágyadhoz ülve,
 rúgod, vered, hajtod – hiába.
 Ha kimeséled a fejedből,
 belevonít az éjszakádba.
 Futsz, menekülsz, bujkálsz előle
 s rádöbbensz reggel, délben, este
 s ha végre elfulladva, megtörve,
 beleül kék kókadt szemedbe.

akkor egyszerre zsarnokod lesz,
 kitárja lényét, a valódit:
 vakondfészkét szemedbe fúrja
 hogy kidüllednek szemgolyóid
 s az étel minden kis szagára
 onnan duzzad rá fenekedve,
 miatta régmúlt konyhák gőze
 ömlik be vér helyett eredbe,
 csak ételekre, ételekre
 bírsz gondolni görcsös-meredten,
 úgy érzed: örülteként rohangálsz
 valami istenverte veremben,
 a levegő vibrál körülöd,
 agyadban összefolyva minden –

a világ már csak egy nagy tányér
 s rajta két sült krumpli az Isten.

A következő oldalakon, színes mellékletünkön, Domahidy Miklóst láthatják, illetve András bátyját; a fotográfiák a rabsága előtti és a hazatérése utáni években készültek. Mellettük néhány táborig levelezőlap a lágerből; külön felhívjuk az olvasó figyelmét az egyik lap színes, centenáriumi keretére, s máshol a figyelemzavaró feliratra: erősítsd a szovjet–magyar barátságot!

